

daha fazla olan iç borç rakamları eklendiğinde; nerede ise 10 trilyon dolara varan bir borç batağının içine itilen kalkınmakta olan ülkelerin, hem ekonomi hem de siyaset bağlamında artık vesayet altında olduğu görülecektir.

Borçlandırma yöntemi ile ülkelerin nasıl teslim alındığı ile ilgili güncel örnekler, yaşananları çok daha net ortaya koymaktadır.

Edebiyat:

1. Haydar Baş, Sosyal devlet – milli devlet, İstanbul 2007.
2. Kendine Rağmen Dünya Devleti Olmak, Hürriyet, 5 Ekim 1999
3. Clinton’u Nasıl Okumalı, 11 Kasım 1999, Cumhuriyet
4. Baskın Oran, Türk Dış Politikası, İstanbul 2001.
5. World Bank, ILO World Employment Report
6. World Bank, World Development Report
7. Annual Cahange Of World GDP, IMF And Maddison Measures 1970–2001
8. Metin Aydoğan, Türkiye Üzerine Notlar, İstanbul 2004.
9. Aktan C., H. Şen, Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye, TOSYÖV Yayınları 1999
10. Aytunç Altındal, Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri, İstanbul 2004.
11. Grace Hallsell, Tanrıyı Kıyamete Zorlamak, İstanbul 2004
12. Samuel Hungtinton, Medeniyetler çatışması, İstanbul 2015
13. www.imf.org/external/pubs/ft/2006/02/pdf

Radif Mustafayev

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin millətçilik fəlsəfəsi

2018-ci il Azərbaycan Respublikasında dövlətçilik tarixində və bütövlükdə müsəlman Şərqində ilk demokratik respublika olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi qeyd edilməkdədir. Əlbəttə bu haqda düşünərkən istər-istəməz Azərbaycanın fədakar övladları, canını və qanını müstəqil dövlətin istiqlalı uğrunda qurban vermiş minlərlə insanın xatirəsi göz önündə canlanır. Onların sırasında AXC-nin qurucularından biri kimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin şəxsiyyətini anmaq, onun günümüzdə belə əhəmiyyətini itirməyən çoxaspektli irsinə diqqət edib keçən əsrdə Azərbaycanın müstəqilliyi naminə nümayiş etdirdiyi mübarizəsini qeyd etmək olduqca qürurvericidir. Amma əsrlər boyu bir-çox oğul və qızlarımızın azadlıq mücadiləsinin qarşısı kəsilərək müstəqillik sevdaları zor gücünə boğulduğutək, M.Ə.Rəsulzadə dühası da hələ sağlığında belə panislamizm, pantürkizm və ya milliyyətçilik iftiraları ilə damğalanmış şəxsiyyətlər sırasındadır. Bunun heç də belə olmadığını əsaslandırmaq üçün

biz bu istiqlal carçısının baxışlarına müraciət edib onun millətçilik fəlsəfəsinə bir daha diqqət çəkmək istərdik. Bu məqsədlə də biz, M.Ə.Rəsulzadə irsinin yekunlarını özündə əks etdirmiş və vəfatından 23 il sonra Ankarada nəşr olunmuş “Milli təsanüd” (Milli birlik) adlı kitabına müraciət edib, fikrimizcə, hələ də bütövlükdə barəsində aydın təsəvvürlərin belə olmadığı, amma izah edilməsində kifayət qədər yanlışlıqlara yol verilmiş millətçilik probleminə aydınlıq gətirmək niyyətindəyik. Onu da qeyd edək ki, təkcə bu əsər M.Ə.Rəsulzadə ideallarının necə dərin elmi və fəlsəfi əsaslara malik olduğundan xəbər verməklə yanaşı, qarşımızda müəllifin möhtəşəm milli ideoloq, vətəninə, millətinə canı - dildən bağlı şəxsiyyət obrazını bütün dolğunluğu ilə əyaniləşdirməkdədir.

Bildiyimiz kimi, fəaliyyət və ideallarının ana qayəsini azadlıq, sosial ədalət, bərabərlik ideyaları təşkil etmiş M.Ə.Rəsulzadə həmişə axtarışlarda olmuşdur. Bu baxımdan sosial-demokrat baxışlarının müəyyən inkişaf mərhələləri keçmiş ictimai-siyasi xadim sözügedən əsərində yekun qənaətini ifadə edərək yazır ki, “Liberal dövlət (oxu, anqlo-sakson liberalizmi – R.M.) şəxsən öz sisteminin məhsulu olan kapitalizmin doğurduğu böhranla mücadilədə acizdir” (1, s. 25). Kapitalizmlə mübarizədə millətsiz və milli dövlətsiz, yalnız sinfi yanaşma ilə proletariata istinad edən sosialist, daha doğrusu bolşevik mücadiləsini də doğru hesab etməyən M.Ə.Rəsulzadə belə bir nəticəyə gəlir ki, “Nə fərdi hüriyyətlə şəxsi mülkiyyətin mütləqiyyətindən doğan kapitalist anarxiyası ilə sərmayə istibdadı, nə də insanları mənlindən çıxararaq bir kölə və maşın halına gətirən kommunizm (oxu, bolşevizm – R.M.) əsarəti! Nə mütləq liberalizm, nə də mütləq kollektivizm! O halda: İkisini təlif (uzlaşdıran) edən solidarizm = təsanüd.” (1, s. 26). Təsanüdçülüyn, başqa sözlə birliyin və ya solidarizmin əsasında isə M.Ə.Rəsulzadəyə görə “...hüriyyət, şəxsi təşəbbüs və mülkiyyət əsasları bakidir” (1, s. 27). Amma yenə də liberalizmdən fərqli olaraq “Bu sistemdə (təsanüdçülükdə, milli birlikdə - R.M.) hüriyyət də, mülkiyyət də mütləq deyil məşruldurlar (şərti). Şərti isə ümuminin mənfəəti və dövlətlə millətin salamatlığıdır” (1, s. 27). Göründüyütek özünün kommunitarist mövqeyi ilə M.Ə.Rəsulzadə dövlətin bütövlükdə liberalizmdə başa düşüldüyü kimi cəmiyyətdə sadəcə polis və məhkəmə rolunda çıxış etməsi ilə razılaşmayıb fikrincə, “Solidarizmdə ..., dövlət millətin təmsilçisi və cəmiyyətdəki münasibətlərin nizamlayıcısıdır” (1, s. 27). Bu cür dövlət isə, M.Ə.Rəsulzadəyə görə, yalnız solidarizmlə “...hurriyyət və mülkiyyət müəssisələrində qoyulmuş təbii təşəbbüs və irəliləmə həmlələrini zədələmədən, kapitalizmin liberal sistemində ümumi mənfəət zərərinə işləyən ifratların önünə keçmək vəzifəsini” daşımış olur (1, s. 27). Beləliklə də, “Sinifləri əsas olaraq alan kommunizm kimi, fərdləri

nəzəri etibara alan liberalizm dəxi kosmopolit və internasionaldır, solidarizm isə millidir” (1, s. 27). Başqa sözlə, “Liberalizm (oxu, anqlo-sakson liberalizmi – R.M.) mədəniyyətin ruhunu fərdin yaradıcı eqoizmində görür. Kommünizm (oxu, bolşevizm – R.M.) isə bunu sinfi eqoizmilə təbdil edər (dəyişdirir)” (1, s. 27). Bunlardan solidarizmin fərqli olduğunu bildirən M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, “...solidarizm (oxu, milli birlik – R.M.) isə mədəniyyəti fərd eqoizmilə cəmiyyət mənfəətləri arasındakı ahəngdən ibarət bilir” (1, s. 27). Üstəlik, M.Ə.Rəsulzadəyə görə, “Liberal cəmiyyətdə qeyri(sini – R.M.) düşünmək [alturizm] qəhrəmalıqdır. Solidarizmdə isə bu bir vəzifədir” (1, s. 27). Həqiqətən də, nəyin bahasına olursa-olsun yalnız varlanmağı, maddi və mənəvi sərvətləri qəsb etməyi hədəf seçmiş günümüzün anqlo-sakson liberalizmində nəinki Özgə, Yad olanların, eləcə də, eyni bir cəmiyyətə aid Başqalarının maraqlarını nəzərə almaq heç də həmişə həyata keçirilmir. Halbuki, bunu bir vəzifə sayan M.Ə.Rəsulzadə özünün solidarizm və ya başqa sözlə deyilsə, Milli birlik ideyası ilə bunun həyata çevrilməsi idealını irəli sürmüşdür. Bu idealından çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə vurğulayır ki, “Kültür və tarix bağları ilə mənəvi birlik təşkil edən bir millətin fərdləri, topluluğun ortaq mənfəətlərini qorumaq üçün öz şəxsi hırs (sonsuz arzu) və mənfəətlərini hüdudlandırmaq məcburiyyətindədirlər” (1, s. 28). Dövlət isə, M.Ə.Rəsulzadəyə görə, cəmiyyətin mənfəət və maraqlarını təmsil etməlidir. Çünki, “Fərdin mənəvi mənliliyini təşkil edən ortaqlı bütün qiymətlərin qaynağı milli cəmiyyət, onu təmsil edən də dövlətdir” (1, s. 28). Fərdi maraq və mənfəətlərə gəldikdə isə, M.Ə.Rəsulzadə özünün təbiri ilə desək, “Hürr və kamil insan olmaq fəziləti”nə sahib şəxsiyyət kimi qeyd edir ki, “Fərd , digər fərdlərlə ortaq olduğu bu mənəvi mənliliklə özünə məxsus mənfəətlərdən ibarət maddi mənlilik arasında ixtilaf çıxınca, maddiliyini mənəvililiyinə fəda etmək məcburiyyətindədir” (1, s. 28). Belə ki, M.Ə.Rəsulzadənin qənaətinə görə, “Dövlətlər, millətlər və cəmiyyətlər ancaq “canlarını canlarına fəda edə bilən” bu kimi əzaya (üzvlərə) malik olduqları zaman paydar (uzunömürlü, davamlı) ola bilirlər” (1, s. 28). Onun üstünlük verdiyi bu “milli təsanüd sistemi”ni səciyyələndirən başlıca anlayış isə, heç şübhəsiz ki, Millət məfhumudur.

M.Ə.Rəsulzadə “Milli birlik” əsərinin “Millət olmaq əzmi” adlı başlığı altında yazır ki, dilimizdə millət anlamını ifadə edən milliyyət və millət sözləri vardır. “Bunlardan birincisi (milliyyət – R.M.) lisani (dil), dini, irqi, qövmi, tarixi, coğrafi, iqtisadi və siyasi amillərin təsiri ilə meydana gələn etnik bir topluluğu ifadə edər”- qeyd etmiş M.Ə.Rəsulzadə bildirir ki, “İkincisi (millət-R.M.) isə bu topluluqda doğan ümumi bir iradəni anladır” (1, s.29). O, İtalyanın respublika və demokratiya tarixində görkəmli yer

tutmuş Cuzeppə Madziniyə (1805-1872) və məşhur sosioloq Emil Dürkheymə (1858-1917) istinad edərək birinciyə görə: “torpağın, mənşəyin, əxlaq ilə adətlərin və lisanın (dilin – R.M.) birliyindən dolayı, həyatında və ictimai vicdanında anlaşıma və ortaqlıq yaratmış bir insan topluluğuna”, ikincisinin isə, “Etnik amillər və yaxud sadəcə tarixi səbəblərlə eyni qanunlar altında yaşamaq və tək bir dövlət qurmaq istəyən insan topluluğuna millət deyil”diyini qeyd edir (1, s. 29). E.Dürkheymin milləti kollektiv iradəyə, bu iradənin dövlət qurmağa artıq bir prinsip olduğunu xatırladaraq M.Ə.Rəsulzadə, C.Madzininin verdiyi təriflə onun tərfi arasında aşağıdakı fərqləri ümumiləşdirmişdir: “...birincisində (C.Madzininin tərifində - R.M.) millət ünsürü və tarixi bir olaydır [vəqə]. İkincisində (E.Dürkheymin tərifində - R.M.) isə millət ictimai və idari bir hadisədir. Ötəkində millətin oluş seyri anladılır, bərikində millət bir “prinsip” kimi göstərilmişdir. O, rüşeymdir, bu – cocuqdur. O ağacdır, bu – meyvədir. O, anadır, bu – yavrudur. O, milliyyətdir – bu millətdir” (1, s. 29).

Göründüyü kimi, M.Ə.Rəsulzadə iki fikir və elm nəhənginin müddələrinə istinad edərək milliyyətin təbii şəkildə insan birliyinə aid edildiyi halda, millətin daha sonra bunun əsasında meydana çıxan bir hadisə olduğunu aşkarlayır. O, qeyd edir ki, “Lisanları, adətləri, tarixləri, dinləri, vətənləri və s. bir olan insanlar bir milliyyət təşkil edirlər, fəqət, bir milliyyətin millət halına keçməsi ümumi şüur və kollektiv [məşəri] iradənin təəssüsünə (quruculuğuna, təsis edilməsinə - R.M.) bağlıdır” (1, s. 29). Bu isə, M.Ə.Rəsulzadəyə görə “ictimai hafizə”ni, bizsə deyərdik ki, “milli şüur”u formalaşdıran orqanın təşəkkülü ilə meydana çıxır. M.Ə.Rəsulzadə qeyd edir ki, “Bu orqan müxtəlif zamanlara görə dəyişir” (1, s. 29). Halbuki, bu orqanın olmadığı və deməli, millət anlayışının da mövcud olmadığı “Orta çağlarda bu vəzifəni feodal zümrə görür, milliyyətin sosial həyat və gələnlərini qeyd və zəbt edən (saxlayan, yaşadan) “hafizə” (ictimai şüur – R.M.) xan sarayları ilə şövalye (dərəbəy, feodal) qalalarından ibarət olub qalırdı” (1, s. 29 - 30). Ancaq elə M.Ə.Rəsulzadənin bildirdiyitək “Zamanın dəyişməsilə, təbii olaraq bu orqan (ictimai şüur – R.M.) da dəyişdi” (1, s. 30). Yəni, burjuazianın meydana çıxması ilə feodalizm quruluşu dağılaraq “Mənəviyyat mərkəzi “qala”lardan şəhərlərə keçdi. Şəhərlərdə yetişən münəvvər zümrə (aydınlar – R.M.) millətin şüurunu tərbiyə və iradəsini təmsil edən bir sinif halına gəldi” (1, s. 30). Nəticədə, “Bunların (burjuazianın – R.M.) sayəsində mənliliyini tərk edən milliyyət topluluğu bir millət olmaq əzminə gəldi” (1, s. 30).

Bir daha Vətən niskilini xatırladan M.Ə.Rəsulzadə 1918-ci il hadisələrinə işarə edərək vurğulayır ki, “Demokratik Azərbaycan topluluğunda bu millət

olmaq iradəsi, sözün əsrimizdəki mədəni mənası ilə 28 may istiqlal hadisəsi və bəyannaməsilə təəssüs (yarandı) etdi. 32 ildən (buradan təxmin etmək olar ki, M.Ə.Rəsulzadə sözügedən əsərini 1952-53-cü illərdə qələmə almışdır – R.M.) bəri dünya tarixinin ən qorxunc bir istilas (bolşevizm – R.M.) altında bulunmasına, ən amansız totalitar bir rejimin (stalinizmin – R.M.) məhkumu olmasına rəğmən, Azərbaycan topluluğu bu iradəyə sadıq qaldığını hər fürsətdə izhar etməkdə, milliyyət dövründən çıxaraq millət olduğunu, 28 may fikrinə bağlılığını hər vasitə ilə isbat etməkdədir” (1, s. 30). Buradan da göründüyü təki, M.Ə.Rəsulzadənin faşist Almaniyası ilə əməkdaşlığını əldə rəhbər tutaraq onun mövcudluğunu arxa plana atmaq istəyənlərə dahi şəxsiyyət elə özü cavab verərək bütün bunların millət adına və ən başlıcası azad Azərbaycan naminə etdiyini bir daha anlamış oluruq. Əlbəttə, keçmiş Sovet vətəndaşı kimi “ilanın ağı” məsələni xatırlayıb M.Ə.Rəsulzadəni və Cümhuriyyətin “Prometey” hərəkətinə qoşulmuş digər nümayəndələrini qınamaq istəsək belə, yenə də müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətəndaşitək onların bu istiqlal coşqusunu və fədakarlıqlarını dəyərləndirməyə bilmərik. Axı həqiqətən də, biz, M.Ə.Rəsulzadənin qeyd etdiyi kimi, milliyyət və ya etnik birlik olmaqdan çıxıb tariximizdə ilk dəfə müstəqil bir millətin nümayəndəsi olmuşuq. Və çox güman ki, Azərbaycan xalqının 1918-1920 –ci illərdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti kimi milli bir dövlət olmasaydı, bəlkə də bizlər də bolşevik istilasından sonra Sovet İttifaqının tərkibində sadəcə muxtar qurumlarından biri olub, heç respublika statusunu belə qazana bilməzdik. Respublikamızın Sovetləşməsi dönməndə təzəcə formalaşmaqda olan millətin istiqlalı, müstəqilliyi olmadığından, fikrimizcə, toplumun bu cür birliyinə xalq və ya milliyyət deyilməsi təbiidir. Çünki, M.Ə.Rəsulzadənin də qeyd etdiyi kimi, “...milliyyət müəyyən şərtlər və hadisələr nəticəsində vücuda gəlmiş statik [müstəqər] bir varlıqdır, millət isə bu statik varlığın şüurlaşan dinamik [fəal] bir şəkildir” (1, s. 31). Və ya “Statik bir keyfiyyət ərz edən milliyyət baxımından vətən coğrafi bir anlamdır. Halbuki şüur və iradəyə malik olan millət baxımından vətən, siyasi bir mənə ifadə edər” (1, s. 31). M.Ə.Rəsulzadə dəqiqləşdirir ki, “Etnik bir özəllik ərz edən milliyyət mənsublarının yaşadığı bir yerdən ibarət olan coğrafi vətən dinamizmdən məhrum, passiv bir sevginin mövzusudur” (1, s. 31). Belə bir sevginin isə, məlum olduğu kimi, doğma Azərbaycandan daha çox, böyük Sovetlər ölkəsinə aid olması həqiqətən də millətçiliyin milliyyətçiliklə günahlandırılıb xalqçılıq şüuru ilə əvəzlənməsinə gətirib çıxartmışdı. Halbuki, “Etnik milliyyətçilik və coğrafi vətən sevgisi bir topluluğun yaşadığı yerlərə: dağlara, dərələrə, yayla və ovlaqlara, dəniz və çöllərə qarşı

duyulan bir ilgidən ibarətdir” (1, s. 31). Qırmızı terror zamanında bu cür milliyyətçiliyə siyasi, o cümlədən də dini don geyindirilərək xalqımızın çoxlu sayda nümayəndələrinin məhv edildiyi danılmazdır. Əslində, açıq deyilsə, rejimin qorxdığı etnik milliyyətçilik və ya radikal dindarlıq deyil, bütün bunlardan yüksəkdə duran və ən başlıcası xalqa yenidən istiqlalını bəxş edə biləcək milli şüurun oyanması və millətin formalaşma bilməsi idi.

M.Ə.Rəsulzadə israrla qeyd edir ki, “Millətin, dövlət olmaq əzmində israr edən bir milliyyət olduğu bilgin sosioloqlar tərəfindən kəşf və tərif edilmişdir” (1, s. 31). M.Ə.Rəsulzadəyə görə, Bir millətçi, hər şeydən əvvəl istiqlal davasında olan bir vətənci – bir patriotdur” (1, s. 32). Çünki, M.Ə.Rəsulzadə izah edir ki, “Avropalıların patriot terminilə ifadə etdikləri anlam, bizim millətçi sözü ilə anlatmaq istədiyimiz anlamın eynidir” (1, s. 32). Öz növbəsində M.Ə.Rəsulzadə vurğulayır ki, “Bu avropalıların nasionalizm sözü ilə dedikləri milliyyətçilikdən tamamilə başqa bir şeydir” (1, s. 32). Belə ki, ona görə “Nasionalizm Qərbi Avropa demokratiyası anlayışınca, təcavüzçü və ümumi tərəqqi yoluna girmək istəməyən, dünyanın seyrindən (gedişindən) ayrılmış bir gerilik hərəkətidir” (1, s. 32). Bundan fərqli olaraq vətənpərvərlik və dövlətçilik mənasında başa düşdüyü millətçilik barəsində M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, “...patriotizm bir millətin öz müqəddəratına şəxsən özünün hakim olması və özünəməxsus milli bir dövlət qurması hərəkətidir, bu isə bütün dünyanı bürüyən tərəqqi hərəkətinin bir parçası, demokratik bir hərəkətdir” (1, s. 32). Bütövlükdə M.Ə.Rəsulzadənin qəti əminliyinə görə, “Tarixi müəyyən şərtlərin təsiri ilə milliyyət halından millət halına gələn topluluqların müstəqil bir dövlət qurmaq və ya istilaya uğrayan vətənlərinin istiqlalını geri almaq uğrunda mücadilə edənlərə mütləq Avropa terminləri ilə bir ad lazımsa, bunlara milliyyətçi [nasionalist] deyil, millətçi [patriot], hərəkətlərinə də milliyyətçilik [nasionalizm] deyil, millətçilik [patriotizm] demək lazımdır!” (1, s. 32).

Millətçiliyin vəzifəsinə gəldikdə, M.Ə.Rəsulzadə bunu “... “Milli birlik”i mühafizə etmək” kimi müəyyən edir. Onun fikrincə, “İnternasionalist və kosmopolit nəzəriyyələrlə ortaya atılan marksizm, kommunizm (oxu, bolşevizm – R.M.) və anarxizm kimi doktrinlərin əsil qayəsi milli birlik və bütünlüyü sarsmaq, parçalamaq və pozmaqdır” (1, s. 33). Çünki, “İctimai sinif və zümrələr arasında ixtilaf və ziddiyyət təhriki və hüsumət ihdası (düşmənçilik) bu məqsədlə edilir” (1, s. 33). Yenidən solidarizm və bunun əsasında duran patriotizm ideallarına diqqət çəkərək M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, “...həqiqi millətçilərin üzərinə tərəddüb (düşən) edən qutsal qayə uzun sürəkli tarixin məhsulu olan milli varlığı bütün fəzilətləri, gələnek və

görənəkləri, kültür və ədəbiyyatı ilə qorumaq, yaşatmaq və gəlişdirməkdir” (1, s. 33).

Millətçiliyin təbii bir hal olub mədəni və qabaqcıl fikirtək bəşəriyyətin inkişafında mühüm rol oynadığını qeyd edən M.Ə.Rəsulzadə “Dünyada internasional, kosmopolit və ya qeyri-milli kültür deyə bir şey yoxdur” müddəasını irəli sürür. Bunu biz ümumbəşəri sivilizasiya anlamında nəzərdən keçirsək, doğrudan da, M.Ə.Rəsulzadənin qeyd etdiyi kimi, “Müxtəlif millətlərin əməyi sayəsində hüsula gələn (yaranan) və hələ hər millətin damğasını üzərində daşıyan bir dünya kültür mənzuməsi və ya məcmuəsi vardır” (1, s. 33). Bu anlamda türklərin böyük və mühüm rol oynadıqlarını vurğulamış M.Ə.Rəsulzadə, bir-birindən uzaqlaşdırılmış, parçalanmış və biz deyərdik ki, o dövəmdə Azərbaycan da daxil olmaqla istiqlalları əllərindən alınmış “...bu durum qarşısında türk gənçliyinə düşən əsl vəzifə, bu ucsuz-bucaqsız türk kültürünü bütün özəlliklərilə tanımaq, öyrənmək, sevmək, mənimsəmək və tanıtməkdir” deyirdi (1, s. 34). Burada “türk gəncliyi” dedikdə onun yalnız türk etnosundan olan gəncləri deyil, həmçinin “türk millətlərindən olan gəncliyi” nəzərdə tutduğunu anlamaq üçün sözügedən kitabın “Qövmlər və millət” başlığı altında böyük türk ideoloqu Ziya Göyalpın baxışlarına münasibətini nəzərdən keçirmək kifayətdir. Belə ki, Z.Göyalpə görə, “Millət [nation] şəxsiyyətini uzun müddət qeyb etdikdən (itirdikdən – R.M.) sonra təkrar oluşturmağa çalışan bir qövmlər deməkdir” (1, s. 37). Amma M.Ə.Rəsulzadə vurğulayır ki, “Bu oluş gelişimini anladırkən ustad, “milliyyət” təbiri ilə də ifadə olunan “qövmlər”ün keçirdiyi istihalə (yeniləşmə) şəklini izah edər...” (1, s. 37). Yəni, M.Ə.Rəsulzadə aydınlaşdırır ki, Z.Göyalpə görə, “Qövmlər tabe olduqları müştərək bir din və ya səltənətin təsiri ilə təməssül edərək (özləşərək) şəxsiyyətlərini (təbii identiklərini – R.M.) qeyb edərlər (xalqa çevrilmiş olurlar – R.M.). Sonra daxil olduqları bu səltənət və ya ümmətin çözülməsi üzərinə, yenidən özlərini (xalqçılıqdakı etnik identiklərini – R.M.) bulurlar. Fəqət, bu dəfə bulunan şəxsiyyət (identiklik – R.M.) qeyb edilmiş qövmlər şəxsiyyətinin (etnik olanların – R.M.) eyni deyildir. O, uzun zaman brilikdə yaşayan müştərək mədəniyyət və ümmət həyatının (xalqlaşmanın – R.M.) təsiri ilə yeniləşmiş bir şəxsiyyətdir (milli identiklikdir – R.M.). Qövmlər getmiş (etnik olanlar arxa plana çəkilmiş – R.M.), yerini millət (milli olanlar – R.M.) almışdır” (1, s. 37).

Daha da aydın olsun deyə, M.Ə.Rəsulzadə Z.Göyalpın yazır ki, “...Qövmlər inhisarçıdır. Qövmlər dini özünə həsr (aid) edər, insanlığı özündən ibarət görür, hətta kosmoqoniyası vasitəsilə kainatın təşəkkülünü öz qövmlər təşəkkülü ilə izah edər” (1, s. 37). Z.Göyalp açıq-aydın bildirir ki, “Bu etibarla (yəni, qövmlərin, etnosun özünü hər şeyin mərkəzi hesab etməsindən

– R.M.) ümmət şəkli (dini identiklik – R.M.) qövəm şəklinə daha ziyadə insanidir, çünki ümmət insaniyyəti və mədəniyyəti bir qövmə həsr etməz, bir çox qövmləri içərisinə almağa çalışan bir din dairəsinə həsr edər (xalqa çevirmiş olar – R.M.)” (1, s. 37). Amma inkişafın ümmət və ya xalqla bitmədiyini gözəl anlamış Z.Göyalp vurğulayır ki, “Çağdaş mədəniyyət yalnız bir Dinin salıqlərinə (yolunu gedənlərə, davamçılarına – R.M.) inhisarı (aid olmanı – R.M.) qəbul etməz” (1, s. 37). Həqiqətən də, xalqın meydana gəlməsində dinlər və dini dünyagörüşlər mühüm rol oynadığı təqdirdə, Avropanın Yeni dövründən başlayaraq İntibah dövrünün təsiri altında elmi dünyagörüş önə çıxmağa başlamışdı. Elə bu anlamda Z.Göyalp qeyd edir ki, “...elmə dayanan bu zümrə türlü dinlərə mənsub millətləri də dairəsinə ala bilir” (1, s. 37). Yəni, “...millətlər ümmətin deyil, çağdaş mədəniyyətin bir cüzi təmindən (parçasından) ibarətdir” (1, s. 37). Başqa sözlə, Z.Göyalpa görə, “Bir çox sultani [imperial] dövlətlər bir ümmətin bir cüzi təmi (hissəsi, parçası – R.M.) ola bilir. Fəqət, millətlər, yəni çağdaş dövlətlər [təbiri diqqət edin – idarə] bir ümmətin cüzi təmi ola bilməz” (1, s. 37). Nəhayət, Z.Göyalpın fikrincə, “Millət nə qövəm kimi, nə ümmət kimi inhisarçı deyildir. Millət çağdaş mədəniyyəti tam, özünü də onun parçası olaraq görür” (1, s. 37 - 38). Onun bu mülahizələrilə həmfikir olduğunu qeyd edən M.Ə.Rəsulzadə bildirir ki, “...Ziya Göyalp da “millət sözünü dövlət” sözünün müradifi (qarşılığı) olaraq kullanmışdır” (1, s. 38). Z.Göyalpın “Türklər Türkiyə Cümhuriyyətinin təşəkkülündən sonra millət həyatına başlamışdır” ifadəsinə M.Ə.Rəsulzadə, elə onun öz yazısından aşağıdakı parçanı oxumağa tövsiyə edir: “Türk qövümü islam ümmətindən, Səlcuq və Osman səltənətlərindən əvvəl də mövcud idi. Müştərək İran mədəniyyətinə daxil olmadan özünə məxsus qövmi bir mədəniyyətə malikdi. İran mədəniyyəti ilə, ümmət və səltənət təşkilatları türklərin bir çox qövmi müəssisələrini izalə (xalqlaşdıraraq arxa plana atdı – R.M.) etdi. Fəqət, eyni zamanda türklərin millət halına gəlməsini təmin etdi” (1, s. 38). Yəni başqa sözlə desək, xalqlaşmış qövəm özünə aid olanları milliyyətçilik üzərindən millətçilik səviyyəsinə yüksəlmiş olur. Beləliklə də, bütün siyasi etnoslarla baş verdiyi kimi türk qövümünə və ya etnosuna aid olanlar da milli şüura sahib olub milli mövcudluq dönməsinə qədəm qoymuş olurlar. Bu zaman sayına və mədəni təsir gücünə görə başlıca olan etnoslarla (titul etnos) yanaşı digər etnosların nümayəndələri də eyni bir milli varlığı bölüşmüş olurlar. Deməli, bir daha millət yalnız bir etnosun mövcudiyyətini bildirən hadisə olmayıb fərqli dinlərlə yanaşı müxtəlif etnik mənsubiyyətliləri də özündə birləşdirmiş olur. Üstəlik, bəşəri birlik formasının ən yüksəyi kimi millətlə əlaqədar M.Ə.Rəsulzadə “Milli əxlaq” bölümündə bildirir ki, “Bəşər topluluğunda fərdlər üçün olduğu kimi,

millətlər üçün də müəyyən və sabit bir takım əxlaq qaydaları vardır” (1, s. 39). Bu əxlaq qaydalarından bəhs edərkən sanki “əxlaqlı bir şəxsiyyət”dən danışmış kimi, M.Ə.Rəsulzadə qeyd edir ki, “Millət hiziqlərin (partiyaların – R.M.), zümərələrin və siniflərin fəvqündə olduğu və bunların hamısını içində barındırdığı və qoynunda bəslədiyi üçün heç bir dəstə, zümərə və sinif mənfəətlərinə və ya qayələrinə fəda edilməz. Hələ milli varlığın şəxsi təmayüllərə və qərəzlərə alət və vasitə edilməsi ağla, xəyalə belə gətirilə bilməz” (1, s. 39). Beləliklə də milli əxlaqın beş müddəasını formalaşdırmış M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, “Hər şey millət uğruna – bax, həqiqi vətənsəvərlərin yeganə şüarı bu olmalıdır. Millətin birliyini və bütünlüyünü qorumaq, milli əxlaqın başlıca ümdəsidir. Türklük və milli istiqlal prinsiplərinə mütləq sədaqət, milli əxlaqın ikinci böyük ümdəsidir. Bu ümdənin qəti və zəruri icabı (şerti) olaraq düşmənlər və müstəvli (işğalçı) hər hankı bir qüvvətlə milli istiqlal bəhsində açıq və ya qapalı heç bir bazarlıq edilə bilməz. Verilən sözlə və yapılan sərbəst anlaşmalara riayət milli əxlaqın üçüncü ümdəsidir. Haqqı, hüriyyəti, sülhü və demokratiyanı qoruma və savunma, zülmə və təcavüzə qarşı sərih (aydın) bir cəbhə alma milli əxlaqın dördüncü ümdəsidir. Milli səviyyəni daim yüksək tutma, gerilik və cəhalətdən savunma milli əxlaqın beşinci ümdəsidir” (1, s. 39 - 40). Bir sözlə, “...milli sahədəki hər müvəffəqiyyətin başı və əsas şərti milli fəzilətdir”(1, s. 40) - yazmış M.Ə.Rəsulzadə ideallarına canı-dildən bağlılıq, həqiqətən də, hər bir müstəqil Azərbaycan vətəndaşının milli ləyaqət və şərəf mənbəyi kimi bu vətən fədailərinin əbədiyaşar ruhu qarşısında xidmətimiz olardı.

Ədəbiyyat:

1.Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Milli birlik. Tərtibçi və elmi redaktor: Y.Türkel, Bakı, “Çıraq” nəşriyyatı, 2009, 176.

~~Yasəmən Qaraqoyunlu~~

~~Azadlıq mübarizəsinin iki mərhələsi: Ə.B.Topçubaşov və~~

~~M.Ə.Rəsulzadə~~

~~“Zaqafqaziya bir əsr bundan əvvəl ruslar tərəfindən işğal edilmişdir. Bu əsr ərzində biz müsəlmanlar əsir kimi həyat sürmüşük, təqiblərə məruz qalmışıq, bizə heç bir haqq və hüquq verilməmiş, kölə halına salınmışıq... Yüz il ərzində biz hökumətin şiddətli hücumlarına məruz qalmışıq... Ölkəmiz istila edilən kimi dərhal milli varlığımıza təcavüz edildi... Biz anaların qucağından alınıb havaya atılan südümər uşaqların havada ikən xəncərə keçirildiklərini görmüşük, biz hamıl qadınların qarına saplanan xəncərlərin açdığı yaralardan uşaq əllərinin bayıra sallandığının şahidi~~